

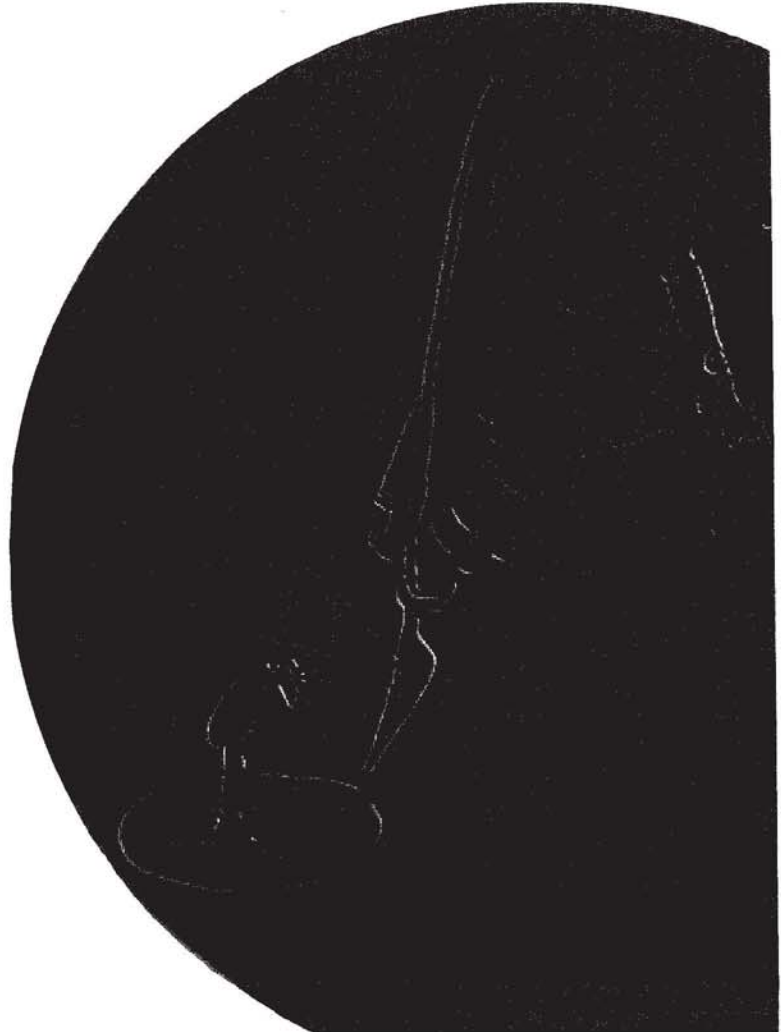
özgürlük kavramı ve modern ideolojilerin özgürlük anlayışları

Kudret BÜLBÜL

Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

*Dünya, özgürlük kavramının iyi bir tanımına
hiç sahip olmadı.
Abraham Lincoln*

Karl Marx'ın o ünlü ifadesini çağrıştıracak şekilde 'bütün bir tarih insanlığın özgürlük arayışından ibarettir' denilirse sanırım çokça abartılmış olmaz. *Aşkın dışında hiç bir söz özgürlük kadar yanlış kullanılmadı*, der George Catlin (1958). Gerçekten de özgürlük olumlu bir değer olarak, tarih boyunca, antik çağlardan günümüze, pek çok düşünür, filozof ve ideoloji tarafından paylaşılmasına, bu kavramı merkezine almamış bir tek siyasal düşünce okulu bulunmamasına rağmen (Arendt, 1996: 135), bu değerın ifade ettiği anlam bakımından benzer bir konsensüsün varlığından söz edilemez. Tam tersine özgürlüklerin neyi içerip-içermediği konusunun pek çok karşıtlıkların, pozisyon alışların, çatışmaların, savaşların nedenini oluşturduğu söylenebilir. **Liberty, Equality, Fraternity** ya da **Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet**¹ adına krallıklara, diktatörlüklere karşı çıkmış, bu kavramlar adına diktatörlükler kurulmuş, yine aynı kavramları ve demokrasiyi korumak adına pek çok baskıcı uygulamalar meşrulaştırılmaya çalışılmıştır².

Özgürlük kavramının neyi içerdiğine ilişkin, felsefi, dinsel, siyasal, ekonomik, içsel yaklaşımlardan söz edilebilir. Hannah Arendt, felsefe geleneğinde özgürlük sorunsalının ilk kez Pavlus'un sonra da Aqustunus'un yaşadığı din değiştirme olayı ile ortaya çıktığını belirtir (1996: 198). Tarihsel süreçte ontolojik olarak özgürlüğün varlığı- yokluğu ya da sınırlarına ilişkin, tanrı temelinde, teist, panteist ve ateist; sonra irade özgürlüğü temelinde determinist, indeterminist ve fatalist yaklaşımların tartışma alanı bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte, felsefi ya da dinsel temelde bir özgürlük arayışı bu çalışmanın kapsamı dışında kaldığından, özgürlüklere ilişkin daha yakın zamanlarda görülen birey-devlet-toplum temelinde, bireysel, siyasal, sosyal ve ekonomik özgürlük yaklaşımları tartışmamızın konusunu teşkil edecektir.

Tarihsel süreçte ontolojik olarak özgürlüğün varlığı- yokluğu ya da sınırlarına ilişkin, tanrı temelinde, teist, panteist ve ateist; sonra irade özgürlüğü temelinde determinist, indeterminist ve fatalist yaklaşımların tartışma alanı bulunduğu söylenebilir.

Antik Yunan'dan günümüze, birey-toplum-devlet temelinde, özgürlüklerin anlamının hep aynı kalmadığı gibi, insanın neden özgür olması gerektiği, diğer insanlardan, içerisinde bulunduğu topluluktan, toplumdan ve devletten bağımsız ve onlara karşı ileri sürebileceği bir takım hak ve özgürlüklerinin neden bulunduğu gerçeği bütün bu süreç boyunca benimsenen ontolojik bir kabul değildir. Bu kabul için çok daha yeni yüzyılları beklemek gerekecektir. Bu kabulün temellendirilmesinde, dinsel kaynaklı, doğal hukuk, sözleşme teorileri, realist görüşler gibi farklı yaklaşımlar dile getirilmiştir³. Bu gün artık hangi nedenle olursa olsun bireysel özgürlük yaygınlıkla benimsendiğinden bu tartışmalara tekrar dönülmeyecektir. Bugünkü tartışma bu temellendirme çabalarının çok daha ötesinde, hak ve özgürlüklerin içeriği, kapsamı ve sınırları ile ilgilidir.

Tekrar antik-Yunan'a, Yunan kent devletlerine dönlürse, yukarıda da belirtildiği gibi, bireyin ortaya çıkışı ve özgür olması gerekliliği çok daha sonraki yüzyıllarda söz konusu olduğu için, antik çağda böy-

lesi bir özgürlükten söz edilemez⁴. Özgürlük sadece bir alanda toplanıp, siyasal faaliyetlere katılmaktan ibarettir. Bunun ötesinde bireylerin, gücü sınırsız devlete karşı ileri sürebilecekleri herhangi bir hakları yoktur (Kapani, 1993: 18-21).

Bireysel özgürlüklere ilişkin ilk ifadelerin oldukça sınırlı bir şekilde, Stoik düşünürlerce dile getirildiği söylenebilir (Savcı, 1953: 15-16). Stoik düşünürler ilk kez insana devletin dışında bir varlık tanıyarak, insanlar arasında eşitlik ve kardeşliğin yayılmasını savunmuşlardır. Onlara göre devletin üstünde akıl, evrensel tabii kanunlar ve hukuk vardır ve bütün insanlar bu evrensel doğal kanunlara uymalıdır. Filozof-imparator Marcus Aurelius'un dediği gibi "tek bir dünya tek bir tanrı, tek bir kanun, tek bir hakikat vardır" (Kapani, 1993: 28)

Ortaçağda Hıristiyanlığın ve feodalitenin ortaya çıkışı ile devletin mutlak kudretinin dağılışı ve parçalanması nedeniyle özgürlükler açısından biraz daha rahat bir ortamın doğduğu söylenebilir. Siyasal doktrininde zalim ve keyfi bir iktidarı önleme kaygısı yatan Saint Thomas (Aquinolu) bu amaçla iktidarı tanrısal kanunlarla sınırlandırmak ister. Havarı Saint Paul ise "bütün iktidarlardan tanrıdan gelir" diyerek iktidarın prensip olarak tanrıdan geldiğini kabul etmekle birlikte kullanılış biçiminin tanrı tarafından belirlenmediğini ifade eder. Bununla birlikte Aquinolu Thomas da Aristo gibi köleliği reddetmez (Kapani, 1993: 22-25).

Hristiyanlığın da etkisiyle, ortaçağda sınırsız devlet iktidarı zayıflayınca, yine Hristiyanlığın insana verdiği tanrısal haklar nedeni ile hükümdara karşı ileri sürülebilen bazı haklardan bahsedebilmek mümkün olabilmıştır denebilir. Bireye tanınan bu haklar hükümdarın ona verdiği bir imtiyaz değil, bireyin sahip olduğu kimi haklardır. Bu hakların hükümdar karşısında feodal bireylerin hakları olduğunu belirten Savcı, yine de bu hakları devletin sınırsız olmadığı görüşüne doğru atılmış bir adım olarak görür. Feodaliteden mutlak monarşiler dönemine geçişle birlikte bu durum değişecek, bireysel özgürlükler yerini hükümdarın mutlak hukukuna bırakacaktır (Savcı, 1953: 17-18). Feodal dönem için değilse bile, mutlak monarşiler dönemi için Kapani'nin görüşü, biraz abartılı da olsa, kabul edilebilir: "Pratikte ise kişinin durumu bakımından ilkçağ ile ortaçağ arasındaki başlıca fark şudur: İlkçağda insanın tek bir

efendisi vardı: devlet. Ortaçağ insanlarının ise iki efendisi vardır: devlet ve kilise” (Kapani, 1993: 27-28)

Yeniçağa gelindiğinde, doğa bilimleri alanında Copernicus, Galileo, Kepler ve Newton gibi bilimadamlarının bulgularıyla ortaçağdaki teolojik açıklamalar yerini mekanik bir evren anlayışına bırakmaya başlayacaktır. Kralın iktidarını doğrudan doğruya tanrıdan aldığı ve iktidarına karşı yeryüzünde hiçbir sınır tanımadığı görüşü, Grotius, Puffendorf, Locke, Rousseau gibi düşünürlerin karşı çıkışlarıyla zayıflayacaktır. Bir yandan doğa bilimlerindeki yeni buluşlar, rönesans ve reform hareketleri, burjuvazinin ortaya çıkışı ve diğer yandan dinsel hukuka karşı ileri sürülen doğal hukuk teorileri ile, haklar ve özgürlükler yeryüzüne inecek, devlet ve diğer bireyler karşısında bireyin kimi dokunulamaz hak ve özgürlükleri bulunduğu görüşü yaygınlık kazanırken, bu görüşün somut ifadelerini İngiltere, Amerika ve Fransa’da görmek mümkün olacaktır.

Rönesansı çağdaş bireyciliğin başlangıcı olarak gören Erich Fromm’a göre, ortaçağ toplum yapısının sunduğu ait olma ve güvenlik duygusu, yeniçağla birlikte kaybolmaya başlamış, insanlar daha özgür bir hale gelirken daha yalnızlaşmışlardır (1997: 59).

John Dewey, tarihsel süreçte İngiliz liberal ve Amerikan geleneği ile Avrupa geleneği arasında özgürlükler açısından bir farka dikkat çeker. O’na göre ilkinde özgürlük birey kavramı ile eş tutulurken, ikincisinde özgürlük akılcılık kavramına bağlanmıştır. Bu görüşe göre kendisini aklın buyruğuna göre yönetenler özgürken, salt iştahlarla, duyuların itisine uyanlar özgür olmaktan çıkarlar. Dewey’in bu ayrımı gerçekten de, hak ve özgürlükler için neden kara-Avrupasında devrimlere varan daha yoğun çatışmalara rastlandığını, özgürlükleri tehdit eden Faşizm ve Nazizm gibi iki baskıcı ideolojinin neden Anglo-Amerikan dünyada değil de kıta-Avrupasında görüldüğünü açıklayıcı niteliktedir.

1. LIBERALİZM VE ÖZGÜRLÜK

Varlığını en az hissettiren hükümet en iyisidir.
Jefferson

Liberal özgürlük düşüncesi, doğal olarak liberalizmin ne olduğu sorusuna verilen yanıtlara göre değişmektedir. Bazı teorisyenlerin tek ve belirgin bir liberal doktrin kabulüne karşı, yaygınlıkla, farklı liberal

ekollerin bulunduğu görüşünün genel kabul gördüğü belirtilebilir. Bu anlamda Laises Faire Liberalizmi, Klasik, Geleneksel Liberalizm, Liberteryanizm, Sosyal Liberalizm, Refah Devleti Teorisi, Eşitlikçi Liberalizm, Yeniden Dağıtımçı Sosyal Politika, Toplumcu Liberalizm, Neo-Liberalizm⁵ ve Reformcu Liberalizm gibi farklı liberalizmlerden bahsedilebilir. Bu nedenle hangi düşünürün hangi liberalizm içerisinde değerlendirileceği ve bir kısım düşünür liberalizm içerisinde kabul edilirken bir kısmının dışarıda bırakılması pek de kolay değildir.

Ortaçağda Hıristiyanlığın ve feodalitenin ortaya çıkışı ile devletin mutlak kudretinin dağılışı ve parçalanması nedeniyle özgürlükler açısından biraz daha rahat bir ortamın doğduğu söylenebilir. Siyasal doktrinin temelinde zalim ve keyfi bir iktidarı önleme kaygısı yatan Saint Thomas (Aquino) bu amaçla iktidarı tanrısal kanunlarla sınırlandırmak ister.

Vincent’e göre David Hume, Alexis de Tocqueville, Edmund Burke ve Friedrich Hayek liberal ve muhafazakar görülebilirken L. T. Hobhouse, J. A. Hobson, John Dewey ve John Rawls sosyal liberal ve sosyalist olarak tanımlanır (Vincent, 1992: 27-31).

Bu farklı liberal yaklaşımların ne olduğu, birbiriyle örtüştüğü ve ayrıştığı noktalar bu çalışmanın amacını ve kapsamını aştığından, bu yaklaşımlar “devlet müdahalesi ve fırsat eşitliği öngörüp-öngörmemelelerine göre iki grupta; klasik ve neo-klasik, toplanarak özgürlük sorunu bu iki grupta aranacaktır.

Klasik liberaller özgürlük üzerine oldukça fazla vurgu yaparlar. Milton Friedman, Ayn Rand, David Friedman, Robert Nozick, Murray Rothbard gibi çağdaş klasik liberal düşünürler özgürlüğü, liberalizmin “olmazsa olmaz” koşulu olarak görürler (Yayla, 1992: 148).

Özgürlük, Klasik Liberalizme göre “bireyin davranışlarında her türlü dış müdahaleden, engelden, zorlamadan bağımsız olabilmesidir” (Bradbury, 1996: 192; Blacckburn, 1996: 146; Demir-Acar, 1992: 283; Lukes, 1983: 146; Erdoğan, 1996: 31). Klasik Liberalizmin unsurları olarak bireycilik, özgürlük,

kendiliğinden düzen, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkeleri kabul edilir (Yayla, 1992: 135-293; 1993a; 144-191). Bu niteliği ile Klasik Liberalizm negatif özgürlüğü öngörür. Özgürlük “freedom to”(... için özgür (birşeyleri elde etmek, yapmak birşeylere muktedir olmak için) değil, “freedom from”(...den özgür (baskı, zorlama vs.den)dur (Rossiter, 1958: 18).

John Dewey, tarihsel süreçte İngiliz liberal ve Amerikan geleneği ile Avrupa geleneği arasında özgürlükler açısından bir farka dikkat çeker. O’na göre ilkinde özgürlük birey kavramı ile eş tutulurken, ikincisinde özgürlük akılcılık kavramına bağlanmıştır.

Birey, bir zorlama ya da sınırlama karşısında olmadığı zaman özgürse, bireysel özgürlük için nelerin sınırlama içerisine girdiği tartışması doğmaktadır. Fiziksel sınırlamalar, bireyi etkileyen dış unsurlar, bireyin özürsü, yeteneksiz olması gibi durumlar özgürlüğün olmamasını gerektirmekte midir? Klasik Liberalizme, özellikle Hayek’e göre özgürlüğün yokluğundan ya da eksikliğinden bahsedilebilmesi için sınırlama ya da zorlamanın “amaçlı” olması gerekir. Özürsü, hastalık, yaşlılık, fiziksel rahatsızlık, yoksulluk, işsizlik, imkan ve ortam yetersizliği gibi durumlar “amaçlı” olarak yapılan sınırlamalar olmadığı için özgürlük açısından bir engel oluşturmazlar (Vincent, 1992: 38).

Klasik liberal düşünürler için piyasa, özgürlükler ve demokrasi için oldukça fazla bir anlam ifade eder. John Marangos’a göre serbest piyasa otoriter iktidarların gücünü aşındırır. Siyasal özgürlüğün ortadan kaldırılmasına karşı direnç göstererek önemli bir rol oynar. Piyasa ve siyasal özgürlük içsel olarak birbirleriyle ilişkilidir, biri diğerini üretir ve besler. Marangos’a göre piyasa *sadece kaynakların optimal dağılımını sağlayan bir süreç olarak değil, bir öğrenme ve kişilik gelişimi olarak da değerlendirilmelidir. Bireyler piyasada özgür ve bağımsız olmayı, kendi inançlarını sürdürülebilmeyi öğrenirler. Özgürlük piyasa tarafından üretilir ve beslenir.* Bireylerin piyasa aracılığı ile otonomi elde ettiklerini, kendi kapasitelerini, yeteneklerini ve sınırlarını öğrendik-

lerini, kendi kendilerini kontrol etme yeteneklerini geliştirdiklerini belirten Marangos, yetenek ve kapasiteleri sınırlı insanlar için piyasanın ne önerdiği üzerinde durmaz (1999: 39-41).

Demokrasi ve özgürlüğün kapitalizm ve serbest piyasa ile mümkün olabileceği görüşü ile bilinen Friedman “Capitalism and Freedom” isimli çalışmasına, başkan Kennedy’nin *ülkenizin sizin için ne yapabileceğini değil, sizin ülke için ne yapabileceğinizi sorunuz* sözü ile başlar ve bu yaklaşımı eleştirir. Ona göre ilkinde ülke bir vasi ve birey bir çocuk, ikincisinde ise ülke bir patron yurttaş ise hizmetçi gibi görülmektedir. Friedman için, ülke bireylerin üstünde ve ötesinde değil, bireylerin toplamıdır. Kendisine körce tapılacak ya da hizmet edilecek bir mekanizma değil, sorunların çözümü için bir araç, bir enstrümandır (1982: 1-2). O’na göre özgür insan, *ne ülkesinin kendisi için ne yapabileceğini, ne de kendisinin ülkesi için ne yapabileceğini sorar. O, ben ve yurttaşlar, bireysel sorumluluklarımızı ifa etmeye yaradıcı olması, değişik hedef ve amaçlarımıza ulaşmak ve bunların ötesinde özgürlüğümüzü korumak için hükümet eliyle ne yapabiliriz?* diye soracaktır (1982: 2). Hükümeti, özgürlüklerin korunması için gerekli ama aynı zamanda özgürlükler için bir tehdit olarak gören Friedman, özgürlükleri tehdit etmeden hükümetten nasıl yararlanılabileceği sorusuna iki şekilde yanıt verir. ilki hükümetin anlamı sınırlandırılarak, temel fonksiyonu özgürlükleri iç ve dış düşmanlardan koruyacak bir aygıt haline getirilmelidir. İkincisi ise, hükümet gücünün dağıtılması, gücün farklı merkezlerde toplanmasıdır. Ona göre eğer hükümet güç kullanacaksa, kırsal alanda kullanması eyaletten, eyalette kullanması Washington’da kullanmasından daha iyidir. Eğer yerel otoriterin yaptıklarından hoşnut değilseniz, başka bir yere, eyaletten memnun değilseniz başka bir eyalete gidebilirsiniz. Ama Washington’un empoze ettiği şeylerden memnun değilseniz gidebileceğiniz çok fazla bir yer kalmamış demektir (1982: 2-3). Friedman, özgürlükler için tehdit oluşturmaması için hükümet gücünün sınırlandırılması ve desentralize edilmesini koruyucu nedenler olarak görür. Ama bir de yapısal nedenler vardır *Medeniyetlerin büyük ilerlemesi; mimari ya da resim, bilim ya da edebiyat, endüstri ya da tarım, asla merkezi hükümetlerden gelmemiştir. Columbus, bir mutlak monark tarafından kısmen finanse edilse de, Çin için yeni bir rotayı parlamento*

çoğunluğunun direktifi doğrultusunda çizmemiştir. Newton ve Leibnitz, Einstein ve Bahr, Shakespeare, Milton ve Pasternak, Whitney, McCormick, Edison ve Ford, Jane Addams, Florance Nightingale ve Albert Schweitzer, edebiyatta, teknolojide ya da insanların sıkıntılarını çözmedeki bu öncü isimlerin hiçbiri, hükümetlerin direktifleri doğrultusunda bunları yapmamışlardır. 1982: 3-4)

Montesquieu özgürlüğü “kanunların müsaade ettiği herşeyi yapma hakkı” olarak görür. Ona göre, demokrasilerde millet her istediğini yapıyormuş gibi görünür fakat siyasal özgürlük her istediğini yapmak demek değildir. “Bir devlette, kanunları olan bir devlette, hürriyet ancak istememiz gereken şeyi yapmaktan ibaret olmalı, yoksa istememiz gerekmeyen şeyi yapmaya zorlanmaktan değil (Montesquieu, 1963: 293-94). Montesquieu gibi Hayek de özgürlükle kanun arasında yakın bir bağ kurar. Hayek’e göre özgürlüğün diğer ismi kanun altında özgürlük veya kanun hakimiyetidir. Diğer bir deyişle Hayek’te özgürlüğün iki yüzü vardır, birisi zorlamanın olmaması, diğeri de kanun hakimiyetidir (Yayla, 1993b: 31).

Özgürlük kavramının kaynağı açısından, İngiliz ve Amerikan geleneği ile kıta Avrupası geleneği arasında fark bulunduğunu belirten Dewey, ilkinde özgürlüğün birey kavramı, ikincisinde ise akılcılık kavramı ile yakın ilişki içerisinde tutulduğunu ifade eder. Klasik Alman geleneğinde yasa ile aklın baba ile oğul gibi birbirine bağımlı bir durumda değerlendirildiğini ifade eden Dewey, yasa çerçevesinde özgürlüğün özgürlük ile bir tutulmasına karşı çıkar. Bu birliktelik, ona göre, özgürlüğü yasaya bağladığı, yani bireylerin kendi yasalarını belirlediği serbest koşulların bulunmadığını ileri sürdüğü ölçüde, istenmeden de olsa, yine de totaliter devlete yönelir (Dewey, 1991: 28-29).

Tek başına zorlamanın olmamasının özgürlükler açısından ne kadar yeterli olacağı sorunsalı çalışmanın ileriki bölümlerinde, negatif-pozitif özgürlükler ayrımında tartışılacaktır. Ama özgürlükleri sadece yasal sınırlar çerçevesinde değerlendirmenin sorunlar yaratabileceği belirtilmelidir. Bu durumun, Almanya’da olduğu gibi, Dewey’in uyardığı şekilde, her durumda totaliter bir devlete yönelip yönelmeyeceği tartışması bir tarafa bırakılırsa, yasalarla pek çok özgürlüklerin ortadan kaldırılacağı endişesi ve hat-

ta kaldırılabilirdiği gözlemi meşruiyet ve yasallık tartışmasını gündeme getirmektedir.

Klasik Liberal düşünürlerce, tarihsel süreçte özgürlük hep benzer şekilde değerlendirilmiş değildir. Batı siyasal düşüncesinde, bugün liberal değerler arasında ilk sırayı alan özgürlük ve demokrasi ile 19. yy liberalizmi arasında bir gerilimin varlığı söz konusudur. Bireysel özgürlük ve demokrasi arasındaki bu gerilimin giderilmesi ve liberal özgürlük kavramının önem kazanmaya başlaması Batı demokrasisinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşmaya başlaması ile mümkün olabilmıştır. Levent Köker’e göre, artık 19. yy liberallerinin “cahil” ve “eğitimsiz” kitlelerin demokrasi ve özel mülkiyeti yokedecekleri şeklindeki endişeleri günümüz liberallerince paylaşılmamaktadır (1992a: 40-41).

Klasik liberal düşünürler için piyasa, özgürlükler ve demokrasi için oldukça fazla bir anlam ifade eder. John Marangos’a göre serbest piyasa otoriter iktidarların gücünü aşındırır. Siyasal özgürlüğün ortadan kaldırılmasına karşı direnç göstererek önemli bir rol oynar.

Neo-Liberal özgürlük anlayışına gelince, bu yaklaşım Müdahaleci, Reform vb. adlarla da anılmaktadır. Bu isimlendirmeler arasında farklılıklar bulunsa da temel espirileri arasında çok ciddi farklılığın bulunduğu söylenemez.

Müdahaleci liberaller de özel mülkiyete ve piyasa ekonomisine karşı değildirlir (Hoover, 1994: 82; Köker, 1992a: 56). Fakat siyasal iktidarın fırsat eşitsizliğini önlemesi için kullanılmasını öngörürler. Genel olarak Klasik Liberalizmin temel ilkelerini benimserler. Bütün amaçları bütün vatandaşların yarışmacı topluma katılabilmeleri için “makul bir şans” sahip olmalarının hükümetçe sağlanmasıdır (Hoover, age: 82).

Yukarıdaki iki tür liberal görüş arasındaki farklılık özgürlükler konusunda daha net görülebilir. Klasikler negatif özgürlüğü savunurlarken Müdahaleci liberaller özgürlüğü pozitif anlamında da benimserler. Müdahaleci liberaller bireyin her türlü zorlamadan bağımsız hareket edebilmesi gerektiğini kabul ederken daha ileri gitmek isterler. Onlara göre tüm sınırlar

lamalar kaldırılmış olsa da bazı insanlar pozitif anlamda özgür iradeye sahip olmayabilir. İşsizlik, yetersiz eğitim, yoksulluk, etnik vb gibi nedenlerle bireyler oldukça sınırlı alternatiflere sahip olabilirler. Devlet müdahalesi ya da zorlamanın olmaması, bireylere gerçek anlamda mümkün olasılıkları getirir demek değildir. İnsanlar emniyet ve güven içerisinde olabilirler ama gerekli olanaklara sahip değilse topluma katılamazlar. Bu nedenle bu tür dengesizlikler devlet eliyle düzeltilmelidir. Eğitim, sağlık, iş eğitim programları vb. gibi yollarla bireylere gerçek opsiyonlar sunulabilir. Reformcu liberalizmin amacı bireysel yaşamın gelişimi için yeterli olanakları sağlamaktır. Koşullardan ve değişik durumlardan kaynaklanan eşitsizlikler azaltılarak, hükümet aracılığı ile insanlara güvenli ve elverişli bir ortam sağlanabilir (Hoover, age: 83-86).

Müdahaleci liberaller de özel mülkiyete ve piyasa ekonomisine karşı değildirler (Hoover, 1994: 82; Köker, 1992a: 56). Fakat siyasal iktidarın fırsat eşitsizliğini önlemesi için kullanılmasını öngörürler. Genel olarak Klasik Liberalizmin temel ilkelerini benimserler. Bütün amaçları bütün vatandaşların yarışmacı topluma katılabilmeleri için “makul bir şansa” sahip olmalarının hükümetçe sağlanmasıdır

Görüldüğü gibi klasik liberalizm sınırlı bir devlet öngörürken, müdahaleci liberalizm siyasal otoriteye daha geniş bir rol biçmekte ve bu farklı bakış sonuçta özgürlüklere de yansımaktadır.

Liberal düşünürler arasında yapılan tartışmaları özetlemek gerekirse, Klasik liberal özgürlük düşüncesi, bireylerin davranışlarında her türlü dış müdahalelerden, engellerden, zorlamalardan bağımsız davranabilmesini öngörür. Bu anlamda negatif olup özgürlük *freedom from* (... den özgür [baskı, zorlama, vs den])dur. Müdahaleci Liberalizm ise liberal felsefe ve değerleri paylaşmakla birlikte, bütün vatandaşların yarışmacı topluma katılabilmeleri için “makul bir şansa” sahip olmalarının hükümetçe sağlanmasını öngörür. Özgürlük onlarda sadece *freedom from* değil, bir ölçüde *freedom to* (...için özgür

[birşeyleri elde etmek, birşeylere muktedir olmak için]) dur.

Locke, Mill ve Hayek’in, özgürlük düşünceleri açısından ele alındığı bu incelemede, aynı liberal (klasik) düşünce içerisinde yer almakla birlikte, bu üç düşünürün özgürlük konusundaki görüşlerinin aynı olmadığı dikkati çekmektedir.

Locke’da insan iradesi mutlak olmayıp, “acı” ve arzu” gibi etkenlerle sınırlandırılmıştır. Fakat Locke özgürlük ve determinizm arasında bir çatışma görmez ve bu ikisi arasında “compatibilist” (uyumlu, çatışmaz) bir tavır sergiler. Locke’un doğal yasa dediği akıl ve rasyonalizme oldukça fazla önem vermesi, Hayek ve Popper tarafından pek sıcak karşılanmaz. Kamu iyiliği için kimi sınırlar ve çoğunluk iradesini bireyin rızasının önünde gözetmesi ise sonraki liberallerce eleştirilen diğer iki konudur. Mill ise toplumun bir sözleşme ile kurulduğu ve doğal yaşama döneminde herkesin özgür olduğu şeklindeki Locke’un görüşlerini pek benimsemez. Ona göre toplum sözleşmesi ve doğal haklarla ilgili söylemler ikna edici ve tutarlı olmaktan yoksundur. Özgürlüğün, Mill’ce, diğer pek çok alanda olduğu gibi, bireysel ve toplumsal faydası nedeni ile savunulması gerekir.

John Stuart Mill de yeniden dağıtımcı bir adalet anlayışına sahip olduğu ve bireysel yararlarından sosyal bir refah fonksiyonu çıkardığı gerekçesiyle klasik liberalizmden uzaklaştığı ve sosyalizme yaklaştığı eleştirisine maruz kalmıştır. Ayrıca “eğitimsiz” ve “cahil” kitlelere oy hakkı öngörmemesi de eleştirildiği bir başka konudur.

Toplumsal yaşamda iki tür düzenden (güdümlü [taxis] ve kendiliğinden düzen [cosmos]) bahsederek, cosmos düzenin ve bütün maliyet ve zararları ile birlikte özgürlüğün “dogmatik” olarak sonuna kadar savunulması gerektiğini söyleyen, hastalık, yaşlılık, fiziksel rahatsızlık, yoksulluk, işsizlik, imkan ve ortam eşitsizliği gibi engelleri “amaçlı” olarak yapılan sınırlamalar olmadıkları için özgürlük açısından sınırcı görmeyen ve bu görüşleri ile uyuşmaması nedeni ile 1948 BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisini eleştiren, bağımsızlık hareketlerini özgürlük istemlerinin dışında tutan Hayek ise doğaldır ki bu görüşleri ile yukarıda bahsedilen ve kimi durumlarda devlete kimi fonksiyonlar yükleyen Locke ve Mill ile tam bir paralellik göstermemektedir.

Ayrıca değerlerin toplumsal değil bireysel olduğunu söyleyen Hayek, bireylerin neden farklı toplumlarda farklı değerlere sahip olduğuna bir açıklık getirmemektedir.

Bununla birlikte “eğitimsiz”, “cahil” kitlelerin demokratik düzeni bozacakları nedeni ile “eğitilmiş” ve “aydınlanmış” oluncaya kadar oy haklarının olmaması gerektiğini savunan Mill gibi klasik liberal düşünürlerle karşılaştırılırsa Hayek’in klasik liberal anlamında, çok daha özgürlükçü bir düşünür olduğu söylenebilir.

2. MARKSİZM, SOSYALİZM VE ÖZGÜRLÜK

Kimin için Özgürlük?

Lenin

Özgürlüğün, “baskı ya da zorlamanın bulunmaması” olarak klasik liberal tanımına sosyalist ve Marksist literatürde şiddetle karşı çıkılır. Hayek’in “The Constitution of Liberty” isimli eserini uyarıcı bir ses olarak gören Marksist düşünür Sidney Hook, onun ekonomi felsefesinin felaket yolunu (road to disaster) işaret ettiğini belirtir (Seldon, 1961: 7). Marksist görüşlere göre, kapitalist toplumlarda toplumun büyük kesimi emek gücüne sahip insanlardan oluşmaktadır. Yaşamak için emeğini arzetmek zorunda kalan insanların piyasada mübadele ilişkisine girmek gibi bir lüksleri yoktur. Liberal özgürlük sadece devletten ve diğer bireylerden gelen sınırlamaları dile getirmekle, üretim koşullarından kaynaklanan ve bireyi bu koşulların bir parçası yapan sınırlamaları gözardı etmektedir. Oysa ki gerçek bir özgürlük ancak üretim koşullarına, doğal zorluklara ve insanın kendi doğasına hakim olabilmesi ile mümkün olabilir (Lukes, 1983: 146-147). Değilse liberal sivil ve siyasal özgürlükler biçimsel kalmaktan kurtulamayacaktır. “Sosyalizm ve Özgürlük” isimli eserin yazarı Della Volpe, Locke, Montesquieu, Humboldt, Kant ve Constant geleneğindeki özgürlük tanımlarını “burjuva özgürlüğü” olarak adlandırır. Buna karşılık Rousseau, Marx, Engels ve Lenin tarafından dile getirilen özgürlük “eşitlikçi özgürlüktür” Bu özgürlük Rousseau’nun “becerilerle donanmış olmanın yoksulluğa karşı en emin koşul” olduğunu düşünmesi ve Engels’in “herkesin fiziksel ve zihinsel yetilerini özgürce geliştirmeyi ve uygulamayı garanti eden toplumsal bir varoluş” önerisinde anlamını bulan “basitçe özgürlük olmaktan çok tam anlamıyla

la eşitlikçi özgürlüktür”(Volpe, 1991: 79-82) Aron’a göre Marx’ın “biçimsel özgürlük” ifadesi ile vurgulamak istediği şey, Fransız devriminin kazanımlarından geri dönmek değil, bu kazanımları tamamlamaktır. Onu rahatsız eden şey “demokrasinin saltlıkla siyasal olması, eşitliğin oy pusulasının ötesine gitmemesi, anayasada ilan edilen özgürlüğün proleterin köleleşmesini ya da kadınların ve çocukların on iki saat çalışmasını önleyememesidir” (Aron, 1995: 32). “Tocqueville’in tutkuyla bağlanmış olduğu kişisel özgürlükler ya da öznel (siyasal) haklar, bir özgürlük duygusu vermeye yetmediği gibi asla güvenesi olmayan bir ücretle sefil bir şekilde yaşayan kişilere kendi kaderlerini belirleyecekleri gerçek bir özgürlük vermeye hepten yetmezler” diyerek bu bağlamdaki Marksist eleştirilere hak veren Aron, Marksist çözümlere katılmaz. Ona göre, Sovyet deneyi ortak üreticilerin, yönetici sınıf olarak kurumsallaşmış proleteryanın yönetimi, bir özgürleşmenin değil, bir köleleşmenin ifadesidir (age: 42). Aron’a göre üretim araçlarının kamulaştırılması şeklinde bir özgürleşme denendiğinde, biçimsel denem özgürlüklerden daha biçimsel, daha doğrusu daha kurgusal bir özgürlükle karşılaşılacaktır (age: 144).

Yaşamak için emeğini arzetmek zorunda kalan insanların piyasada mübadele ilişkisine girmek gibi bir lüksleri yoktur. Liberal özgürlük sadece devletten ve diğer bireylerden gelen sınırlamaları dile getirmekle, üretim koşullarından kaynaklanan ve bireyi bu koşulların bir parçası yapan sınırlamaları gözardı etmektedir. Oysa ki gerçek bir özgürlük ancak üretim koşullarına, doğal zorluklara ve insanın kendi doğasına hakim olabilmesi ile mümkün olabilir.

Marksist kuramda, tarihin ilk çağlarında insan doğanın kölesidir ve insan doğaya hakim olan yasaları öğrendikçe bu kölelikten kurtulmayı başarmıştır. Ancak özel mülkiyetin gelişip sınıfsal, toplumsal yapıların ortaya çıkışı ile insanlık bu kez kendi toplumsal koşullarının kölesi olmuş, bu kölelik kapitalist düzenle son noktasına ulaşmıştır. Bu nedenle özgürlük ancak sınıfsız bir toplumda gerçek bir değer ta-

şıyacaktır. Sınıfsız topluma geçiş aşamasında kurulacak proleterya diktatörlüğü dönemi, yıkılan kapitalist rejimin sömüren sınıfı için bir diktatörlük dönemi olacak ve onlar için (burjuva sınıfı) bir özgürlük sözkonusu olmayacaktır. Sadece emekçiler için özgürlüğün varolduğu bu dönemde insanlar arasındaki ırk, cins, din, eğitim düzeyi gibi nedenlerle yapılan ayrımlar ortadan kalkacaktır (Göze, 1993: 283-286).

Marx'ın "biçimsel özgürlük" ifadesi ile vurgulamak istediği şey, Fransız devriminin kazanımlarından geri dönmek değil, bu kazanımları tamamlamaktır. Onu rahatsız eden şey "demokrasinin saltlıkla siyasal olması, eşitliğin oy pusulasının ötesine gitmemesi, anayasada ilan edilen özgürlüğün proleterin köleleşmesini ya da kadınların ve çocukların on iki saat çalışmasını önleyememesidir"

Marksist kurama göre sınıflara bölünmüş bir toplum düzeni içerisinde insan kendinden, toplumdan ve doğadan uzaklaşmaktadır. "Yabancılaşma" ya da "yozlaşma" olarak açıklanan bu durumda, emeğini kapital sahibine sunan insan kendi ürettiği mala yabancılaşmakta, kapitalist üretim biçimi bireyin bağımsızlığını almakta ve yaşayabilmesi için bu üretim ilişkisine emeğini sunmak zorunda bırakılmaktadır. Kapitalist üretim biçimi ve koşulları insanın ekonomik yabancılaşmasını, ekonomik yabancılaşma sosyal yabancılaşmasını, sosyal yabancılaşma da siyasal yabancılaşmasını doğurmaktadır. Bu şekilde, kehdisine, topluma ve doğaya yabancılaşan insan özgür değildir. Yapılması gereken, nasıl ki insanlık tarihinin ilk çağlarında köle döneminden doğa yasalarını öğrenerek kurtulunmuşsa, yine doğal yasaları öğrenip, bunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak, sosyal evrimine bilinçlice yön vermek ve gerçek özgürlüğe kavuşmaktır. Engels özgürlüğün, doğal yasalardan bağımsız olarak hareket edebilme "rüya"sını içermediğini belirtir. Fakat doğal yasalar bilgisi ve bu bilginin olasılığı amaçlı bir sonucu elde etmeyi sağlar ve doğaya itaat edilirse ona itaat edilmiş olunur (Bhaskar, 1983: 118).

Görüldüğü gibi Marksist özgürlük doğuştan ya da dinsel değil, kazanılması gereken bir özgürlüktür. İnsan özgürlüğü doğduğu anda bulmaz, ancak büyük mücadeleler sonrasında elde edebilir. İnsan doğa karşısında ve toplum içerisinde mutlak ve tartışmasız bir güce sahip olduğu zaman özgür olacaktır.

Liberalizmin demokrasi ve özgürlük ile uyum içerisinde olduğu ve daha da ötesinde, demokrasi ve özgürlüğün ancak liberalizm ile gerçekleştirilebileceği görüşlerine de sosyalist literatür içerisinde eleştiriler yöneltilmektedir. Benjamin Barber demokrasi ile özgürlüğün liberalizm içerisinde gerçekleşmeyeceğini, liberal teorinin temel tezinin demokrasi içerisinde özgürlüğü korumak olmasına karşın, hem demokrasiyi hem de özgürlüğü garanti altına almayı dışladığını belirtir. Barber ünlü eseri "Strong Democracy"de temsil sisteminin katılım ve yurttaşlığı tahrip ettiğini ifade eder (Holden, 1988, 78).

Andre Gunder Frank, piyasa özgürlüğü eşitlik demokratik özgürlük mü? diye sorar. Ona göre ilk bakışta "piyasa kapitalizmi" seçimlere dayalı bir demokrasi ile ayırt edilemez gibi görünürse de biraz düşünülürse kapitalist "piyasa eşitsizliği ve güçsüzleştiriciliği"ni "demokratik kendi kaderini belirleme kılıfı" altında gizlemenin bir başka ifadesidir. Frank'a göre gerek ülke içindeki tekelleri ve gerekse dünya yüzeyindeki tekelleri kapitalist düzen özellikle üçüncü dünya ülkeleri yönetimlerinin önünde, halk tarafından seçilmiş olsalar dahi, en büyük engeldir (Frank, 1994: 59-62). Demokratik bir yönetimin önündeki en büyük yapısal sınırlama, halkın denetimine sahip olamadığı bir dünya ekonomisindeki yeri, buna katılımlarıdır. Halkın demokratik tercihi ve politikalarına sınırlar koyan dünya çapındaki bu ekonomik bağımlılıktır (Frank age, 63-67). Öyleyse piyasa ile demokrasinin ya da ekonomik ve siyasal özgürlüğün her zaman birlikte yürümesi zordur. Frank'ın bu eleştirileri, liberalizmin 20. yüzyıldaki önde gelen isimlerinden Friedman'ın "demokrasinin ancak kapitalizmle mümkün olabileceği" görüşüne bir yanıt olsa gerektir. Buna karşılık Friedman, bu ve benzeri eleştirilere ekonomik özgürlüklerin ve piyasa sisteminin olmadığı yerlerde özgürlüğün de olmadığını belirterek yanıt verir. Sosyalist ülkelerde düşüncelerinizi açıklamanız, basın yayın araçlarına sahip olmanız, hele hele kapitalist sistemi savunmanız hiç mümkün değildir. Fakat ka-

pitalist ülkelerde sosyalizmi savunmak teori ve pratikte mümkündür (Yayla, 1993a: 171).

Gunder Frank'ın piyasa-demokrasi-özgürlük eleştirisine Macperson da katılır. O'na göre de kapitalist bir toplumda yeterli sermayesi olmayan bireyin kendini gerçekleştirebilmesi olası olmadığından özgürlükler ortadan kalkmış, en azından sınırlanmış olduğu için böylesi bir toplumda demokrasi ve özgürlük olanaksızdır. O'na göre kapitalizmi demokrasinin bir ön koşulu olarak görenler tarihsel yanlışlıklarına ek olarak kuramsal hata da yapmaktadırlar.

Macperson'a göre, liberal teoriye atfettiği "sahiple-nici bireycilik"⁶ kavramı ile anlatılmak istenen bireysel bütünlük kapitalist gelişim sürecinde bozulmuştur ve bireyler kendi insani güçlerini başkalarına devrederek varlıklarını sürdürebilir hale gelmişlerdir. Böylesi bir ortamda bireysel bütünlüğün gerçekleştirilmesi, dolayısı ile Batı demokrasilerinin ahlaki temelini oluşturan özgürlük ve bireysellik değerinin korunabilmesi olanaksızdır. Böylelikle kapitalizmin demokrasiyi engellediği, dolayısı ile piyasa ekonomisi ile demokrasi arasında bir neden sonuç ilişkisinin kurulamayacağı, tersine Benjamin Barber gibi, piyasa ekonomisinin demokrasiyi neredeyse dışladığı açıklanmak istenmektedir (Köker, 1992: 7-25)

Frank'ın "Düşük Yoğunluklu Demokrasi" olarak adlandırılan yukarıda değinilen eleştirileri için çözümü ise Gills-Rocamora-Wilson üçlüsü önerir. Onlara göre "katılımcı ileri demokrasi" uluslararası kapitalizmin dayattığı koşullar altında, üçüncü dünyanın büyük kesiminde olanaksızdır. Gerçek bir demokrasi için işadamları ve askeri elitlerin siyasi ve ekonomik gücünü ortadan kaldıracı, toplumsal eşitliği sağlayan çalışmalar gereklidir. Demokrasi, onlara göre, salt biçimsel özgürlüklerin korunmasından fazlasını gerektirir. Sadece biçimsel demokratik kurumların varlığı gerçek demokrasi için yeterli değildir ve ekonomik gücün bir elitin elinde yoğunlaşması demokrasinin önündeki yapısal bir engeldir. **Piyasa asli olarak demokratik değilse, piyasanın doğal olarak demokratik bir dünya yaratması beklenemez** (Gills-Rocamora-Wilson, 1994: 146-147)

Özetle Marksist ve sosyalist özgürlük, aralarındaki farklılıklara rağmen, bireyin kendini gerçekleştirebilmesi için sadece diğer bireylerden ve devletten bağımsız hareket edebilmesini yetersiz görürler. On-

lara göre, kapitalist üretim ilişkisi içerisinde, teorik olarak olası olsa bile, pratikte bireyin üretim koşullarından kaynaklanan nedenlerle özgür olabilmesi mümkün değildir. Bireyi özgür kılmak için yapılması gereken üretim koşullarını ve biçimini değiştirerek, üretime ve doğaya yabancılaşmış değil, bireyin bunlara hakim olduğu bir ortamı gerçekleştirmektir. Steiner'in toplumsal özgürlüklerin toplamının artırılıp ya da azaltılamayacağı, fakat farklı bir şekilde dağıtılabileceği (Steiner, 1991: 123-140) şeklindeki görüşüne karşı çıkan Cohen'e göre, tam tersine özgürlüklerin toplamı sabit değildir ve belirli bir tür sosyalizm kapitalizmin özel mülkiyet sisteminden özgürlükleri daha iyi genişletecektir (Cohen 1991: 163-180)

Post-modern bir söylem kullanarak söylemek gerekirse, gerek Liberalizm, Marksizm ve Sosyalizm gibi "büyük anlatılar" arasında, gerekse negatif-pozitif ve diğer ayrımlar arasında özgürlükler üzerinde bir konsensüse ulaşmayı beklemek bir tarafa, aynı gelenek içerisinde dahi bir uzlaşmanın varlığından söz etmek zordur.

Gerçekten de, Gills-Rocamora-Wilson üçlüsünün işaret ettiği gibi, asli olarak demokratik ve eşitlikçi olmayan bir piyasadan, her ortam zaman ve koşulda özgür ve eşitlikçi bir dünya beklemek çokça gerçekçi olmasa gerekir. Bununla birlikte eşitlik ve özgürlük adına başlanılan müdahalelerin insanlığı nerele-re kadar götürebildiğinin, uzak ve yakın tarihteki çok kötü örnekleri henüz unutulmuş değildir. Ayrıca mutlak bir eşitlik ve özgürlük de zaten hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Levent Köker liberal özgürlüklere yönelik eleştirileri, pratik bir çözüm önermemesi, araçlardan çok amaçları öne çıkarması açısından "ütopik" bulur. Bununla birlikte *ideolojinin status quo'yu sürdürme işlemini üstlenen bir "yanlış bilinçlilik" biçimi olduğunu buna karşılık "ütopya"nın toplumsal dönüşümleri hızlandırıcı 'devrimci' bir nitelik taşıdığı* unutulmaması gerektiği uyarısında bulunur (Köker, 1992: 72).

SONUÇ YERİNE: ÖZGÜRLÜKLER ÜZERİNE

Post-modern bir söylem kullanarak söylemek gerekirse, gerek Liberalizm, Marksizm ve Sosyalizm gi-

bi “büyük anlatılar” arasında, gerekse negatif-pozitif ve diğer ayrımlar arasında özgürlükler üzerinde bir konsensüse ulaşmayı beklemek bir tarafa, aynı gelecek içerisinde dahi bir uzlaşmanın varlığından söz etmek zordur.

Özgürlükler açısından öznenin birey olduğu yaygınlıkla kabul edilirken, pozitif açıklamalarda, bireyle birlikte çevresel koşulların da özne kapsamında değerlendirilmesi eğilimi vardır. Rasyonellik, içsel dürtülerin disipline edilmesi gibi son derece sakıncalı ve tehlikeli gerekçelerle istenenler dışında, birey üstünde herhangi bir baskı, zorlama ya da engellenmenin bulunmaması şeklindeki özgürlüğün negatif karakteri yaygınlıkla benimsenirken, baskı, zorlama ve engellemeden korunmuş bir bireyin gerçek anlamda özgür olup olamayacağı, özgürlüklere dair

Doğuştan kazanma, dinsel, doğa durumu, insanlık onuru, realist yaklaşım gibi felsefi nedenlerle insan özgürlüğünün varlığı kanıtlanmak ya da kapsamı genişletilmek isteniyorsa da, reel durumda, Marx’ı anımsayarak, doğanın ya da toplumun kendiliğinden insanlara özgürlük bahşetmediğine, özgürlüklerin ancak uzun uğraşlar ve mücadeleler sonrasında kazanılabildiğine - kazanılabileceğine uzun tarih deneyimimiz tanıklık etmektedir.

yapılan tartışmaların özünü oluşturmaktadır. Liberal ve negatif söylemler, yoksulluk ve yoksunluk pahasına bu soruya “evet” yanıtını verirken, hayır denilmesinin doğuracağı sonuçlar üzerinde odaklanırlar. J.S. Mill için kötülükleri önleme adına yapılacak herhangi bir müdahale daha fazla kötülük doğuracaktır (1956: 15). Hayek’e göre özgürlüğün bütün yoksulluk ve kötülüklerin olmaması demek olmadığını belirterek bunları sağlamak adına başlanacak bir müdahalenin varacağı nokta totaliterlikten başka bir yer değildir. Karşıt görüştekiler ise gerçek ve biçimsel özgürlük ayrımı yaparak, özgürlüğün tek başına pür negatif biçiminin yetersiz kalacağı üzerinde dururlar.

Patterson, özgürlüğü aşk gibi, güzellik gibi tanımlamaz ama yaşanan bir şey olarak görürken (1991:

1)7, özgürlüklere ilişkin tartışmalara bakılırsa, karşıt görüşlere ilişkin yaklaşımların daha çok nefreti çağrıştırdığı söylenebilir.

Gerek Liberal, Marksist, Sosyalist ideolojileri içerisinde ve gerekse negatif-pozitif teorileri, X, Y, Z kuramı (MacCallum, 1991: 100-102) ya da çıkar-kavramı (oportunity-concept), uygulama - kavramı (exercised - concept) (Taylor, 1991: 144) içerisinde değerlendirilsin, “moral sorumluluk nosyonu” önerisinin sahibi David Miller’in de işaret ettiği gibi, eskilerin deyimi ile “ağyarını mani efradını camı”(içermesi gereken her şeyi içeren fakat dışarıda kalması gereken herşeyi dışarda bırakan) bir özgürlük tanımına şu ana kadar ulaşılabilmiş ve bu çerçevede özgürlüklerin sınırları tam olarak çizilebilmiş değildir. Özgürlük nedir? sorusuna yanıt aramanın umutsuz bir girişim gibi görüneceğini düşünen Arendt’e (1996: 195) paralel olarak Aron da özgürlük-serbestlik, özgürlük-engelsizlik, özgürlük-iktidar ilişkisi arasında köklü bir ayırım yapabilmenin olanaksızlığı üzerinde durur (Aron, 1995: 186). Bu noktada Patterson’un, özgürlüğü aşk gibi, güzellik gibi ancak tecrübe edilerek anlaşılacak bir kavram olarak görmesi (1991: 1) ve Rossiter’in hakikat, adalet, özgürlük gibi büyük soyut kavramların tanımlanamayacağını düşünmesi (Rossiter, 1958: 16)⁸ daha anlaşılabilir gelmektedir. Bu nedenle izleyen satırlarda, şimdiye kadar başarısız olan yeniden denemeyecek, yapılan tartışmalar ve görüşler ışığında özgürlüklere ilişkin, insan yaşamının değişik evreleri gözönünde bulundurularak bir perspektif, bir yaklaşım sunulmaya çalışılacaktır.

Doğuştan kazanma, dinsel, doğa durumu, insanlık onuru, realist yaklaşım gibi felsefi nedenlerle insan özgürlüğünün varlığı kanıtlanmak ya da kapsamı genişletilmek isteniyorsa da, reel durumda, Marx’ı anımsayarak, doğanın ya da toplumun kendiliğinden insanlara özgürlük bahşetmediğine, özgürlüklerin ancak uzun uğraşlar ve mücadeleler sonrasında kazanılabildiğine - kazanılabileceğine uzun tarih deneyimimiz tanıklık etmektedir. İnsanın doğuştan Locke’un ifadesiyle, bir tabula rasa olduğu düşünülebilir. Aksi takdirde, özgürlüklere ilişkin bugün gelinen noktayı Antik Yunan’a kadar gerilere götürmek olanaklı olacaktır.

Yaşamla birlikte, insanın kendisini tanımlama, konumlandırma ve “ben” ve kimlik kazanımı süreci

başlar. Arendt'in belirttiği gibi insanlar önce kendileri ile değil, başkaları ile etkileşim içerisinde özgürlüğü ya da özgürlüksüzlüğü tanır. Özgürlük ancak kamusal bir alanın varlığı ile mümkündür (1991: 58-67). İnsanın toplumsal tarihi, onun, doğayla, çevreyle ve diğer insanlarla olan birlik durumundan çıkıp, kendisini, ayrı bir bütünlük olarak görmesi ile başlatılabilir. Fromm, insanın dış dünya ile göbek bağı koparmadığı sürece özgürlükten yoksun olacağını, ama bu bağların ona ait olma duygusu ve güvenlik vereceğini belirtirken, bir çocuğun biyolojik ve işlevsel olarak artık annesine bağımlı olmadığı zaman birey olabileceğine dikkati çeker. Fromm bireyleşme sürecinde insanı annesine, çevresine, doğaya, ait olduğu toplumsal sınıfa, kiliseye bağlayan bu bağlara "asal bağlar" adını verir. Özgürlük için bu bağların koparılması gerekir (Fromm, 1997: 38).

İnsanın çevresindeki asal bağlardan kurtulma sürecinde, bulunduğu ortamın, dil, din, gelenek, kültür ve insanın kendini tanımlama ve konumlandırmasına, kimlik edinimine etki eden diğer faktörleri öğrenmesi süreci, onun özgürlüğü önünde bir engel teşkil etmez. Aksi takdirde insan bulunduğu ortamda toplumsal olarak yaşayamayacağı gibi en temel gereksinimlerini de gideremez. Fiziksel olarak gelişen bir insanın düşünsel olarak boş bırakılması da düşünülemez. İnsanın gelişim sürecinde kendisine öğretilenler ve öğrendikleri, yanlış bilgi içeriyor bile olsalar, özgürlükler açısından bir sorun yaratmazken, bu edinilen ya da verilen bilgi, kültür ya da kimlik benimsenmesi, doğrudan ya da dolaylı olarak engelleniyorsa orada özgürlük sorunsalı vardır demektir. İnsanın özgürlükler açısından doğuştan gelen bir özü, kendisi olmadığı, asal bağlarından kurtulma sürecinde kendisini tanımladığı ve konumlandığı için, kendisini, ontolojik, toplumsal, kültürel, düşünsel olarak tanımlaması ve konumlandırmasının önündeki her engel özgürlükler açısından sorun yaratıcı niteliktedir.

İnsanın, içerisinde bulunduğu cemaat ya da ulusal kimliği benimsemesinde karşı çıkılacak bir nokta bulunmayabilir. Ama farklı kimliklerin, tanımlama ya da konumlandırımların yolu kapatılıyorsa, içerisinde yaşadığı cemaat ya da ulusal kimliğin dışında bir kimlik tercihinin önünde engeller varsa, orada, hakim cemaat ya da ulusal kimliğin özgürce tercihinden değil, dayatılmasından bahsedilebilir. Örneğin insanların kendilerini Türk ulusal kimliği karşı-

sında Kürt, azınlıklardan herhangi birisi ya da başkaca bir kimlikle tanımlamasının önünde zorluklar varsa, Türk ulusal kimliğinin özgürce tercihinden söz edilemez.

Özgürlüklerin negatif karakterli olarak kabul edilmesi, insanın kendisini tanımlaması, konumlandırması ve belirli bir kimlik edinmesinin önündeki pek çok sorunu çözmektedir. Negatif özgürlük bireye dışardan gelebilecek bütün engelleri sınırlandırıcı, bireyin kendi geleceğinin önündeki engelleri ortadan kaldıracı niteliktedir. Bu nedenle özgürlük, negatif

İnsanın özgürlükler açısından doğuştan gelen bir özü, kendisi olmadığı, asal bağlarından kurtulma sürecinde kendisini tanımladığı ve konumlandığı için, kendisini, ontolojik, toplumsal, kültürel, düşünsel olarak tanımlaması ve konumlandırmasının önündeki her engel özgürlükler açısından sorun yaratıcı niteliktedir.

özgürlük olarak kabul edilmelidir. Bununla birlikte, Aron ve Hayek'in özgürlüklerin bütün kötü şeyleri ortadan kaldıracı, yoksulluk ve yoksunlukları giderici bir karakterinin bulunmadığı ifadesi üzerinde durma gereksinimlerinin, böyle bir tanımlamanın sorunsuz olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Toplumsal ve ekonomik yapıları daha gelişmiş ülkelerde, daha fazla özgürlük ve demokrasiden bahsediliyor olması, demokrasi ve özgürlüğün toplumsal ve ekonomik koşullar ile ilişkili olduğunun bir göstergesi olsa gerekir. Bu noktada, fiziksel, doğal ya da toplumsal nedenlerle, Berlin ve Hayek'in deyişi ile amaçsız sınırlamaların özgürlükler dahilinde kabul edilip edilemeyeceği tartışması doğmaktadır. Özgürlük negatif olarak tanımlanıcı bu sınırlamalar özgürlüklerin kapsamı dışında bırakılacaktır. Her türlü baskı ve zorlamadan korunmuş ve bu statüsü yasalarla desteklenmiş bir insanın gerçekte ne kadar özgür olabileceği; doğal ve fiziksel zorunlulukların özgürlük alanının dışına itilmesi ile, özgürlük alanının sadece çok daha sınırlı bir insan topluluğu için bırakılmış olup-olmadığı eleştirileri noktasında ise pozitif özgürlük nosyonu başlamaktadır. Hastalık, yoksulluk vb. gibi doğal, fiziksel ya da toplumsal olumsuzluklar, bu olumsuzlukları taşıyanlarca özgürlük-

lerinin önünde birer engel olarak görüleceklerdir. Negatif Özgürlük karakterine uyularak, bu olumsuzluklardan kaynaklanan sınırlamalar özgürlüklere birer engel olarak görülmeyip, bu olumsuzlukları yayanların sıkıntıları, toplumsal sorumluluk ve yükümlülükler adına paylaşıyor ve devlet dışı örgütlenmelerce giderilmesi gerekliliğine inanılıyorsa ya da bu olumsuzluklar böylesi bir çözümlemeyle ortadan kaldırılabiliyor veya azaltılabiliyorsa, bu sınırlamaların özgürlük alanı içinde ya da dışında değerlendirilmesinin, kuramsal önemine rağmen, pratikte fazlaca bir önemi kalmamaktadır. Sorun pratikte çözülmekte, teorik ayırım anlamını yitirmektedir.

Tarihsel gelişimin, özgürlükler açısından da Marcuse'nin ifade ettiği gibi "tek boyutlu bir insan"a doğru gittiği söylenebilir. Bunun somut ifadesi, bazen devletlerin hegemonik mücadelelerinin birer aracı gibi kullanılıyor olsalar da, insan hak ve özgürlükleri alanında ulaşılan uluslararası kriterler ve değerler ve bu değerlerin iç hukuk ya da egemenlik alanı içerisinde değerlendirilememesidir.

Bununla birlikte, doğal, fiziksel ya da toplumsal olumsuzluklardan kaynaklanan engellemeler karşısında, hem negatif bir özgürlük tanımı benimseniyor hem de, bu engellemeleri giderici toplumsal bir yükümlülük taşıdığı düşünülüyorsa, kendilerini bu engellemeler nedeni ile özgür hissetmeyenlerin çok ciddi eleştiri, tepki ve tehditleri ile karşı karşıya kalınıyor demektir. Sivil toplum kuruluşları ya da gönüllü örgütler tarafından yerine getirilmemesine rağmen, devlet eliyle bu olumsuzlukları giderici refah devleti uygulamaları toptan reddedilirse, özgürlük alanının, pratikte, sadece çok daha sınırlı bir insan topluluğu için bırakılmış olmasına ve bu durumun yasal düzenlemelerce de korunmasına, yoksulluk ve yoksunluk içerisindeki insanların saygı ve rıza göstermelerinin ne adına istenebileceği, yanıtlanması kolay bir soru olmasa gerekir. Gerek 19. ve 20. yüzyıl boyunca görülen işçi eylemleri, devrimci hareketler ve gerekse 1999 yılının son günlerinde, 21. yüzyıl başlarında Amerika ve Avrupa'da sermayenin globalleşmesine ve bunun simgesi olarak görülen Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı gösterilen yoğun tep-

kiler, bu kesimlerin böylesi bir durumdan hiç de hoşnut olmadıklarının somut bir ifadesidir. Bu noktada, bireye devlet eliyle özgürlükler adına bir kazanım sağlanırsa (refah devleti ya da sosyal devlet gibi), bu sürecin nerede durması gerektiğinin bilinmemesi nedeniyle sürecin demokratik kurum ve kuralları tehdit ederek, totaliter bir rejimle sonuçlanması tehlikesinin mi yoksa 19. ve 20. yüzyıl boyunca gösterilen ve gelecekte de gösterilmesi beklenen bu yoğun tepkilerin mi demokratik kurum ve kurallar açısından daha fazla tehdit edici olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu yönüyle özgürlükler açısından bir Leviathan görünümündeki devleti sınırlarken, diğer taraftan bireylerin yoksulluk ve yoksunluk içerisinde yeni Leviathanlar üretmemesine de dikkat edilmelidir. Sınırlarının belirlenmesindeki onca güçlükler ve sorunlara rağmen, ister özgürlükler içerisinde değerlendirilsin, isterse dışarda bırakılsın, böylesi bir tehdit karşısında ya da insanlık adına, toplumun bir kesiminin en temel kimi gereksinimlerinin karşılanması için, devlet eliyle ya da devletten bağımsız sivil toplum örgütleri, gönüllü kuruluşlar, vakıflar aracılığı ile, toplumsal bir yükümlülüğümüzün bulunduğu herhalde herkesçe kabul edilecektir. Bu noktada David Miller'in önerdiği "moral sorumluluk nosyonu" herhalde daha bir anlam kazanmaktadır (Miller, 1991: 17).

Doğal, fiziksel ya da toplumsal engellemelerin, devlet dışında, sivil toplum örgütleri, vakıflar ya da gönüllü kuruluşlarca ortadan kaldırılmasını ya da azaltılmasını beklemek, devleti böylesi girişimlerden uzak tutmak, ideal bir önerme olabilir. Ama devlet dışı kuruluşlar, NGO'lar, bu engelleri ortadan kaldırmak için her zaman yeterli gelmeyebilir. Böyle bir durumda zorunlu bir kötülük olarak devlet müdahalesi kaçınılmaz olabilir. Amerikan New Deal programı, Keynesyen politikalar ve refah devleti uygulamaları böylesi zorunluluklardan kaynaklanan uygulamalar olarak görülebilir. Thomas Green bu noktada, bireylerin spontane eylemleriyle kamu sağlığının yeterince korunduğu, yeterli eğitimin sağlandığı toplumların, bu amaçların hukuksal yaptırımlarla yerine getirildiği toplumlardan daha iyi koşullarda olduğunu, ama, toplumun bu koşullara erişmesine kadar bu hizmetlerin devlet tarafından yerine getirilmesi gerektiğini belirtir (1991: 27). Kuşkusuz bu noktada örgütlü bir kurum ya da kuruluşa, örgütlenmiş kurumlar dizinine dönüşmesinden beri, insanlık tarihi

boyunca, bireysel özgürlüklere en büyük tehdidin devletlerden geldiği ve geleceği de unutulmamalıdır. Bu nedenle, devlet müdahalesine ancak zorunlu durumlarda başvurulmalı ve müdahalenin alanı olabildiğince sınırlı tutulmalıdır. Gereksinim ortadan kalkınca müdahale de ortadan kaldırılmalı, ya da daha öncesinde sorunun çözümünde devlet dışı kuruluşların devreye sokulması için bütün yollar denenmelidir. Bu nedenle bir dönem için gerekli olan bir refah devleti uygulaması, bir başka dönemde haklı olarak yeni sağ ve yeni sol eleştirilere tabi tutulabilir. Bu bağlamda, Abadan, toplumsal gelişmeye paralel olarak negatif ve pozitif özgürlükler alanlarının da değişeceğini ifade eder (Abadan, ty: 10-11). Bir dönem için refah devleti uygulamaları zorunlu olabilirken, daha sonraki bir dönemde bu uygulamalara yöneltilen eleştiriler haklı ve yerinde olabilir. Bu durum, pratikte, ilkesel değil, toplumsal bir gereksinim sorunudur. Bu nedenle devlet müdahalelerinin, her zaman ve uzamda, her ortam ve koşulda geçerli, sınırlarını belirleyen ilkeler koymak gerçekçi olmayabilir.

Tarihsel gelişimin, özgürlükler açısından da Marcuse'nin ifade ettiği gibi "tek boyutlu bir insan"a doğru gittiği söylenebilir. Bunun somut ifadesi, bazen devletlerin hegemonik mücadelelerinin birer aracı gibi kullanılıyor olsalar da, insan hak ve özgürlükleri alanında ulaşılan uluslararası kriterler ve değerler ve bu değerlerin iç hukuk ya da egemenlik alanı içerisinde değerlendirilememesidir. Bundan yüz yıl önce bir gezgin, dünyayı dolaşsaydı gittiği her yerde birbirinden oldukça farklı, sanatsal, siyasal, kültürel, ekonomik yapılarla karşılaşabilir, çok farklı binalar, giyimler, yemekler, evlenme şekilleri, farklı kurum ve kurallar görebilirdi. Ama bugün çok farklı yerlerde, modernliğin bir sonucu olarak, çok daha benzer sanatsal, kültürel, siyasal ve ekonomik yapılarla karşılaşmak daha olasıdır. Bu etkileşimin kültürel hegemonik boyutu kadar doğal boyutundan da bahsedilebilir. Toplumlar arası iletişim, ilişkiler geliştikçe, bu etkileşim ve benzeşme doğal olarak gelişecektir. Bu etkileşim ve benzeşmeye, uluslararası iletişim ve ilişkiler alanları daraltılarak, ulus-devletin sınırlarını güçlendirerek belki bir ölçüde karşı konabilir. Ama bugün belki de yapılması gereken şey, karşı çıkmak değil, bu etkileşime toplumların daha fazla kendi renklerini katabilme uğraşısı olmalıdır. Bu etkileşimin olumlu yanları da yok değildir. Köyden kente,

feodalden ulusala geçiş, daha homojen bir kent ve daha homojen bir ulusal kültür oluşumuna neden olurken, aynı zamanda köy ya da feodalite içerisinde olanaklı olandan daha fazla bir özgürlük alanı sunar. Fromm kapitalizm sürecinde "artan özgürlük yapısının diyalektik yapısı"ndan bahseder. Çağdaş toplum yapısı insanları aynı anda iki farklı yoldan etkilemektedir. *İnsan daha çok bağımsız, öz-güvenli ve eleştirel olmakta ve daha çok yalıtılmış, yalnız ve korkulu bir duruma gelmektedir. Özgürlük sorununun tamamının anlaşılması, sürecin iki yanını da görme ve birisini izlerken öteki tarafla ilişkiyi koparmama yetisine bağlıdır* (Fromm, 1997: 110). Benzer bir sürecin, özgürlükler açısından, ulusaldan bölgele ya da küresele geçerken de yaşanmakta olduğu ya da yaşanacağı düşünülebilir.■

Çağdaş toplum yapısı insanları aynı anda iki farklı yoldan etkilemektedir. İnsan daha çok bağımsız, öz-güvenli ve eleştirel olmakta ve daha çok yalıtılmış, yalnız ve korkulu bir duruma gelmektedir. Özgürlük sorununun tamamının anlaşılması, sürecin iki yanını da görme ve birisini izlerken öteki tarafla ilişkiyi koparmama yetisine bağlıdır

literatür

- Abadan, Yavuz. ty. **Amme Hürriyetleri I-II**.Ders Notları. AÜ. SBF Kütüphanesi.
- Aktan, Coşkun Can, 1994. **Gerçek Liberalizm Nedir**. T. Yayınları. İstanbul.
- Arendt, Hannah. 1991. "Freedom and Politics". **Liberty**. Ed.:David Miller. Oxford University Press. New York.
- Arendt, ————. 1996. **Geçmişle Gelecek Arasında**. Çev: Bahadır Sina Şener. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Aron, Raymond. 1995. **Özgürlükler Üzerine Deneme**. Çev: Turhan Ilgaz. Kesit Yayıncılık. İstanbul.
- Berlin, Isaiah. 1991. "Two Concepts of Liberty". **Liberty**. Ed.:David Miller. Oxford University Press. New York.
- Bhaskar, Roy. 1983. "Determinism". **A Dictionary of Marxist Thought**, Ed.: Tom Bottomore, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Blackburn, Simon. 1996. **The Oxford Dictionary of Philosophy**. Oxford University Press, Oxford. New York.
- Bradbury, Jonathan. 1996. "Freedom". **Coince Dictionary of Politics**. Ed.: Iain Mclean. Oxford University Press. Oxford, New York.

- Bülbul, Kudret. 1997. "Liberal Özgürlük Düşüncesi". *Liberal Düşünce*. C. 2. S. 8
- Cartı, Muhammet Ecevit. 1996. **1980'den Sonra Türkiye'de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Resmi ve Sivil Kurumsal Girişimler**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Catlin, E. G. George. 1958. "On Freedom". *Aspects of Liberty*. Ed.: Milton Konwitz, Clinton Rossiter. Cornell University Press. New York.
- Cohen, G. A. 1991. "Capitalism, Freedom and Proletariat". *Liberty*, Ed.: David Miller. Oxford University Press, New York.
- Crespigny, Antony De 1981. "İlerleme İçin Özgürlük". Çev: Huri Tursan. **Çağdaş Siyaset Felsefecileri**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Demir, Ömer - Acar, Mustafa. 1992. **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. Ağaç yayınları. İstanbul.
- Dewey, John. 1988. **Özgürlük ve Kültür**. Çev: Vedat Günyol. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Eamonn, Butler. 1996. **Hayek**, Çev: Yusuf Ziya Çelikkaya. Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları. Ankara.
- Erdoğan, Mustafa. 1996. "Niçin Liberalizm". **Liberal Düşünce**. Ankara.
- Frank, Andre Gunder. 1994. Demokratik Olmayan Bir Piyasada Piyasa Ekonomisi". **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**. Ed.: Sami Amir-Adre Gunder Frank-Chomsky. Çev: Ahmet Fethi. Alan Yayıncılık. İstanbul.
- Friedman, Milton. 1982. **Capitalism and Freedom**. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Fromm, Erich. 1997. **Özgürlükten Kaçış**. Çev: Selçuk Budak. Öteki Yayınevi. Ankara.
- Gills, Barry-Rocamora, Joel-Wilson, Richard. 1994. "Düşük Yoğunluklu Demokrasi". **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**. Ed.: Sami Amir-Adre Gunder Frank-Chomsky. Çev: Ahmet Fethi. Alan Yayıncılık. İstanbul.
- Goodwin, Barbara. 1992. **Using Political Ideas**. John Wiley and Sons. New York, Toronto ...
- Göze, Ayferi. 1993. **Siyasal Düşünceler ve Yöntemler**. Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş. İstanbul.
- Green, Thomas. H. 1991. "Liberal Legislation and Freedom of Contract". *Liberty*. Ed.:David Miller. Oxford University Press. New York.
- Güriz, Adnan. 1992. **Hukuk Felsefesi**. A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları. Ankara.
- Hayek, Friedrich. A. 1985. **Kölelik Yolu**. Çev: Turhan Feyzioğlu, Yıldırım Arsen. Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları. Ankara.
- Hayek, —————. 1991 "Freedom and Coercion". *Liberty*. Ed.:David Miller. Oxford University Press. New York.
- Hayek, —————. 1994. **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük -Kurallar ve Düzen**. Çev: Atilla Yayla. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.
- Hayek, —————. 1995. **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük-Sosyal Adalet Serabı**. Çev: Mustafa Erdoğan. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.
- Hillel, Steiner. 1991. "Individual Liberty". *Liberty*. Ed.:David Miller. Oxford University Press. New York.
- Holden, Barry. 1988. **Understanding Liberal Democracy**, Philip Allan.
- Hoover, Kenneth R. 1994. **İdeology and Political Life**. Wadsworth Publishing Company. Belmont, California.
- Jenkins, John J. 1985. **Understanding Locke-An Introduction to Philosophy Through John Locke's Essays**. Edinburg University Press. Edinburg.
- Kaboğlu, İbrahim. 1994. **Özgürlükler Hukuku**. Afa Yayınları. İstanbul.
- Kapani, Münci. 1993. **Kamu Hürriyetleri**. Yetkin Yayıncılık. Ankara.
- Köker, Levent. 1992a. "Liberal Demokrasi ve Eleştirisi". **Demokrasi Üzerine Yazılar**. İmge Kitabevi. Ankara.
- Köker, —————. 1992b. "Serbest Piyasa-Demokrasi İlişkinin Teorik Sorgulanmasına Bir Örnek: C. B. Macperson'un Siyasal Düşüncesi". **Demokrasi Üzerine Yazılar**. İmge Kitabevi. Ankara.
- Kubalı, Hüseyin Nail. 1969. **Anayasa Hukuku Dersleri**. İ. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları. İstanbul.
- Kuçuradi, İonna. 1988. **Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları**. Türkiye Felsefe Kurumu. Ankara.
- Locke, John. 1986. "Yönetim Üzerine İkinci İnceleme'den Seçme Parçalar". **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi II-Yeni Çağ**. Der: Mete Tunçay. Teori Yayınları. Ankara
- Lukes, Steven. 1983. "Emancipation". **A Dictionary of Marxist Thought**. Ed.: Tom Bottomore. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts.
- MacCallum, Gerald C. Jr. 1991. "Negative and Positive Freedom". *Liberty*. Ed.:David Miller. Oxford University Press. New York.
- Marangos, John. 1999. "Market and Political Freedom". **The Freeman**. June. Vol 49. n. 6.
- Mill, John Stuart. 1956. **On Liberty**. The Liberal Arts Press. New York.
- Miller, David. 1991. "Introduction". *Liberty*. Ed.:David Miller. Oxford University Press. New York.
- Montesquieu. 1963. **Kanunların Ruhu Üzerine**. Çev: Fehmi Baldaş. I. Cilt, Milli Eğitim Basımevi. Ankara.
- Mumcu, Ahmet. 1992. **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**. Savaş Yayınları. Ankara.
- Partridge, P. H. 1972. "Freedom". **The Encyclopedia of Philosophy**. V. 3-4. Ed.: Paul Edwards. Macmillan Publishing Co. Inc. and The Free Press, New York and London.
- Patterson, Orlando. 1991. **Freedom** Basic Books. USA
- Rossiter, Clinton. 1958. "The Pattern of Liberty". *Aspects*

of Liberty. Ed. Milton R. Konvitz and Clinton Rossiter. Cornell University Press. Ithaca, New York

Savcı, Bahri. 1953. *İnsan Hakları-Kanunilik Yolu ile Korunması*. A.Ü. SBF Yayınları. Ankara,

Seldon, Arthur. 1961. "Introduction". *Agenda For A Free Society-Essays On Hayek's The Constitution of Liberty*. Ed.: Arthur Seldon. The Institute of Economic Affairs. London, New York, Toronto.

Skinner, Quentin. 1991. "The Paradoxes of Political Liberty". *Liberty*. Ed.:David Miller. Oxford University Press. New York.

Steiner, Hillel. 1991. "Individual Liberty". *Liberty*, Ed.: David Miller. Oxford University Press, New York.

Taylor, Charles. 1991. "What's Wrong With Negative Liberty". *Liberty*. Ed.:David Miller. Oxford University Press. New York.

Tunaya, Tarık Zafer. 1975. *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku* İÜ. Hukuk Fakültesi Yayınları. İstanbul.

Tunçay, Mete. 1986. *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi C. 3*. Teori Yayınları. Ankara.

Vincent, Andrew. 1992. *Modern Political Ideologies*. Blackwell Publishers. Oxford UK, Cambridge USA,

Volpe, Galvano Della. 1991. *Sosyalizm ve Özgürlük*. Çev: Hasan Ataol. Belge Yayınları. İstanbul.

Watkins, J.W.N. 1961. "Philosophy". (Hayek's). *Agenda For A Free Society-Essays On Hayek's The Constitution of Liberty*. Ed.: Arthur Seldon. The Institute of Economic Affairs. London, New York, Toronto.

Yayla, Atilla. 1992. *Liberalizm*. Turhan Kitabevi. Ankara.

———. 1993a. *Liberal Bakışlar*. Siyasal Kitabevi. Ankara.

———. 1993b. *Özgürlük Yolu-Hayek'in Sosyal Teorisi*. Turhan Kitabevi. Ankara

dipnotlar

- ¹ *Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik*, yukarıdaki kavramlardan ilk grup krallığa karşı Fransız ihtilalinin, ikincisi ise, II. Abdulhamit'e karşı İttihat ve Terakki'nin ünlü sloganlarıdır.
- ² Amerikalı ünlü düşünürlerden John Dewey, Heuy Long'un "Bu ülkeye faşizm demokrasiyi korumak bahanesiyle gelecektir" ifadesine atıfta bulunarak böylesi bir tehlikeye dikkat çeker (Dewey, 1988: 62)
- ³ Hak ve özgürlüklerin temellendirilmesi ile ilgili tartışmalar için bakınız: Bahri Savcı, *İnsan Hakları-Kanunilik Yolu ile Korunması*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1953, s. 18-61; Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri*, İ. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969; Muhammet Ecevit Cartı, *1980'den sonra Türkiye'de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Resmi ve Sivil Kurumsal Girişimler*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 1996, s. 34-43
- ⁴ Atilla Yayla, Hayek'den kalkarak (*Individdualism and Economic Order*, London, Routledge and Kegan Paul, 1952, s. 19-20) Yunan kent-devletlerinde özgürlüğün, genel nüfusa

oranla oldukça sınırlı sayıda insanın, sadece vatandaşların sahip olduğu "negatif karakterli" bir değer olduğunu belirtir. Bunun belgesi ise kölelikten azad edilen ve kendilerine özgürlük belgesi adı verilen beratlardır. Bu beratlarda kişinin özgür olmasını sağlayan dört temel hak şunlardır: Toplumun korunan bir üyesi olarak hukuki statü, keyfi tutuklamalardan masuniyet, istenilen işte çalışma hakkı ve kendi tercihine göre hareket etme hakkı (1992: 147)

- ⁵ Farklı Liberal yaklaşımlar için bkz, Atilla Yayla, *Liberalizm*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992 s. 18-24; Coşkun Can Aktan, *Gerçek Liberalizm Nedir*, T. Yayınları, İstanbul, 1994, s. 18-59.
- ⁶ Macperson'un tanımlamasıyla; insanın kendi maddi ve potansiyel varlığı, bedeni, çalışma yeteneği üzerinde mutlak egemenliğini öngören, kendi insani amaçlarını özgürce gerçekleştirebileceği bir ortamı ifade eden bireycilik anlayışı.
- ⁷ Patterson batı-dışı (non western) toplumlarda özgürlükler üzerinde çokça düşünüldüğünü, hatta Japonya'da Batı ile ilişkiler öncesi özgürlük kavramını karşılayacak bir kelime bulunmadığını, 19. yüzyılda, Batı ile ilişkiler sonucunda zorlukla "jiyu" kavramının üretildiğini, Çin'de ise kavramın pejoratif anlamda kullanıldığını belirterek özgürlüğün Batı medeniyeti içerisinde türetildiğini ve bu medeniyet içerisinde anlaşılması gerektiğini belirterek (1991: x-xi) etnosentrik bir yaklaşım sergilemektedir. Yazarın ifadelerinden özgürlük kavramının tanımlanmış, sınırları çizilmiş ve bütün bir Batı medeniyeti boyunca hep aynı şekilde anlaşılması gibi bir anlamı çıkmaktadır ki, böylesi bir durum bugün bile söz konusu değildir. 19. yüzyılda Japonya'da özgürlük kavramını karşılayacak bir kavramın gerçekten olup olmadığı birtarafa, 19. yüzyıl Batı medeniyeti içerisindeki özgürlük anlayışı bugünden bakılırsa hiç de hoş görünmemektedir.
- ⁸ Rossiter, özgürlüğün elektrik gibi olduğunu düşünür. Elektriğin ne idiği nasıl çalıştığı, açılıp-kapanınca ya da doku-nunca, yokluğunda ne olduğu bilinmesine rağmen kısa bir tanımı yapılamaz. Rossiter, tanımı yapılamayan özgürlüğün şu dört unsurla anlaşılacağını, özgürlük hakkında konuşulurken, bu dört unsur hakkında konuşulduğunu söyler: *Bağımsızlık, özellik, iktidar ve çıkar (indepence, privacy, power, opportunity)* (1958: 17).